
EWOLUCJA ZAŁOŻEŃ OCHRONY ZABYTKÓW – PRZYKŁAD MIAST ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO

SZMYGIN Bogusław¹

---

¹ prof. dr hab. inż. Bogusław Szmygin, Wydział Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej
<https://orcid.org/0000-0003-0629-4495>

ABSTRAKT: Ochrona dziedzictwa jest w okresie transformacji, która polega m.in. na zwiększeniu wpływu interesariuszy na ochronę, zarządzanie i użytkowanie dziedzictwa. Konieczność takiej modyfikacji została sformułowana w dokumentach międzynarodowych – Konwencji z Faro (Rada Europy) i Rekomendacji HUL (Zgromadzenie Generalne UNESCO), które powinny być wdrażane przez państwa - strony tych organizacji. Zadaniem środowiska konserwatorskiego jest dostosowanie teorii i praktyki ochrony dziedzictwa do tych zmian.

Wdrożenie nowego podejścia w ochronie dziedzictwa będzie długotrwałym procesem. Obszarem w którym zmiany będą szybko zachodziły jest ochrona miast historycznych. W zespołach staromiejskich konieczne będzie uwzględnienie trzech procesów: ochrony, użytkowania, przekształcania. Konserwatorzy zabytków będą musieli opracować narzędzia służące koordynacji i kontroli tych procesów. Swoistym poligonem tych działań jest zarządzanie miastami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

SŁOWA KLUCZE: Doktryna konserwatorska, interesariusze, miasta historyczne

---

Rozwój dyscyplin zwykle polega na opracowaniu kluczowych problemów, które zdiagnozowali specjaliści zajmujący się danym obszarem. Jednak w ochronie dziedzictwa tematy badań i dyskusji często nie są określane przez specjalistów zajmujących się tą dyscypliną. W praktyce bowiem często wynikają one z różnych impulsów – nawet wydarzeń czy rocznic - pochodzących spoza konserwatorstwa. Dlatego ochrona dziedzictwa jest dyscypliną determinowaną i formowaną przede wszystkim potrzebami i czynnikami przychodzącymi z zewnątrz.

W ostatnich latach narasta presja interesariuszy - nie mających kwalifikacji w zakresie ochrony zabytków, by włączyć się we wszelkie decyzje i działania związane z ochroną, zagospodarowaniem i użytkowaniem dziedzictwa. Nie jest to efekt konkretnego wydarzenia czy programu, ale suma wielu procesów charakteryzujących współczesne społeczeństwa, gospodarkę, kulturę. Procesy takie jak liberalizacja gospodarki, rozwój demokracji i samorządności, upodmiotowienie lokalnych społeczności, presja inwestycyjna, głębokie zmiany wszelkich standardów użytkowych, rozwój miast, przyspieszające przekształcenia środowiska kulturowego, wywierają coraz silniejszą presję na sposób postępowania z dziedzictwem i na dyskusje toczone na ten temat.

Efektom zewnętrznych procesów są coraz wyraźniej formułowane oczekiwania różnych środowisk interesariuszy, którzy domagają się udziału w zarządzaniu dziedzictwem. Odpowiedzią na oczekiwania są dokumenty uchwalane przez międzynarodową społeczność, dotyczące rozumienia dziedzictwa, jego roli oraz sposobu ochrony i zagospodarowania. Tego typu programowe dokumenty uchwalają przede wszystkim zgromadzenia o charakterze politycznym, które bardzo ogólnie werbalizują pewne trendy. Zadaniem tych dokumentów jest wskazanie kierunków działania, ale bez określania konkretnych, praktycznych rozwiązań. Wdrożenie uchwalanych wskazań do praktyki ma być zadaniem specjalistów. W ten sposób formułowane są cele, które ma rozwiązać współczesne konserwatorstwo.

W ochronie dziedzictwa obecnie najczęściej są przywoływane dwa programowe dokumenty, przyjęte przez zgromadzenia polityczne, będące realizacją oczekiwań interesariuszy. Na poziomie europejskim jest to *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* - zwana Konwencją z Faro, przyjęta przez Radę Europy w 2005 roku. Na poziomie światowym jest to *Recommendation on Historic Cultural Landscape* - zwana Rekomendacją HUL, przyjęta przez Zgromadzenie Generalne UNESCO w 2011 roku¹.

Obydwa dokumenty podkreślają znaczącą rolę dziedzictwa kulturowego w funkcjonowaniu współczesnych społeczeństw oraz prawa tych społeczności do dysponowania swoim dziedzictwem. Konwencja z Faro dotyczy tych wszystkich elementów środowiska kulturowego, które są współcześnie traktowane jako dziedzictwo, natomiast Rekomendacja HUL dotyczy bardzo szeroko rozumianego dziedzictwa miast (nazwanego *historycznym krajobrazem miejskim*). Różnica ta nie ma jednak istotnego znaczenia z perspektywy generalnego przesłania obydwóch dokumentów. A jest ono jednoznaczne – dysponentami dziedzictwa są społeczności,

---

¹ Szczegółową charakterystykę okoliczności, które doprowadziły do powstania Rekomendacji HUL przedstawia praca: Bandarin E., van Oers R., *The Historic Urban Landscape. Managing Heritage in an Urban Century*, Wiley-Blackwell, 2012.

dla których stanowi ono ich środowisko kulturowe. Społeczności te mają prawo decydowania o formach ochrony i użytkowania swojego dziedzictwa. To oznacza, że konserwatorzy zabytków nie powinni narzucać swojej wizji postępowania z dziedzictwem. Ich rolą jest raczej doradztwo i pomoc w realizacji wizji wykorzystania dziedzictwa, jaką ma społeczeństwo. Takich bezpośrednich sformułowań dokumenty te nie zawierają, ale właśnie takie przesłanie tworzy suma ich zapisów².

Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że obydwa dokumenty – jakkolwiek powszechnie uznane przez środowisko konserwatorskie, nie powinny być traktowane jako stricte dokumenty doktrynalne tej dyscypliny. Wynika to z istotnych powodów. Przede wszystkim dokumenty te nie zostały stworzone przez środowiska konserwatorskie, nie były przyjmowane przez organizacje konserwatorskie, ani też w ramach działań kontrolowanych i zarządzanych przez te środowiska. W konsekwencji nie były poddane przyjętym w środowiskach konserwatorskich procedurom weryfikacji. Ma to istotne znaczenie, gdyż długotrwały proces wielokrotnych konsultacji daje możliwość sprawdzenia czy dokument jest właściwie sformułowany i czy ma szansę na zastosowanie (czy będzie rzeczywiście normował praktyczne działania konserwatorskie)³. Wprawdzie Rekomendacja HUL została przyjęta przez Zgromadzenie Generalne UNESCO po upływie 6 lat od rozpoczęcia prac, jednak dokument ten powstawał z inspiracji i pod kontrolą Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO⁴. W tym przypadku oznacza to podmiot, który reprezentuje raczej całe kraje i różnorodne organizacje, niż punkt widzenia środowiska konserwatorskiego⁵.

Zewnętrzne inspiracje i autorstwo wymienionych dokumentów nie zmienia jednak faktu, że sformułowane w nich podejście do dziedzictwa powinno być przedyskutowane i wdrożone do praktyki konserwatorskiej⁶. Jest to zadanie dla konserwatorów, którzy powinni zmodyfikować dotychczasowe podejście, zasady i formy działania przy zabytkach. Jest to zatem jeden z tych

---

² Analiza treści Rekomendacji HUL została przedstawiona w artykule: Szmygin B., *Rekomendacja o Historycznym Krajobrazie Miejskim – wdrożenie zmiany paradygmatu w ochronie miast historycznych*, „Budownictwo i Architektura”, vol. 12, nr 4, 2013, s. 117-126.

³ Na przykład dokument zatytułowany *Charter on Fortifications and Military Heritage; guidelines for Protection, Conservation and Interpretation*, jest przygotowywany przez ICOMOS Scientific Committee on Fortifications and Military Heritage (ICOFORT) od roku 2007. Przez ten czas powstawały kolejne wersje dokumentu, które są poddawane dyskusjom, konsultacjom, modyfikacjom. Przyjęcie dokumentu było planowane podczas Zgromadzenia Generalnego ICOMOS International w Sydney w roku 2020, które nie odbyło się ze względu na pandemię.

⁴ Za formalny początek procesu opracowywania Rekomendacji HUL przyjmuje się zorganizowaną w Wiedniu w maju 2005 konferencję, która przyjęła programowy dokument zatytułowany: *Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape*.

⁵ W inicjatywę prowadzącą do opracowania Rekomendacji HUL było zaangażowanych kilkanaście organizacji o zasięgu międzynarodowym, wśród których ICOMOS był tylko jednym z wielu partnerów. Dominowały organizacje zajmujące się szeroko rozumianym rozwojem, w tym również banki, organizacje architektów, planistów, specjalistów od rozwoju.

⁶ Konwencja z Faro jest dokumentem, który ratyfikują – tym samym przyjmują do realizacji – kolejne kraje europejskie. Konwencja weszła w życie w 2011 roku po ratyfikacji przez 10 krajów, obecnie (listopad 2020 rok) została ratyfikowana już przez 19 państw. Konwencja staje się prawem w krajach, które ją ratyfikowały.

etapów w rozwoju ochrony dziedzictwa, w którym czytelnie ujawnia się fakt, że dyscyplina ta działa w ramach nakreślonych przez społeczeństwa (ochrona dziedzictwa nie jest dyscypliną autonomiczną).

Zmiana paradygmatu – takie określenie jest w pełni uzasadnione – nie jest oczywiście prostym i szybkim działaniem. Jest to proces trwający całe dekady. Obecnie proces ten jest daleki od zakończenia, czego wyrazem są trwające dyskusje konserwatorów nad interpretacją i wdrożeniem omawianych dokumentów⁷. Dyskusje te pokazują, że bardzo trudno jest przełożyć ogólne wskazania na szczegółowe wytyczne regulujące praktykę konserwatorską. Dlatego zmiany musi rozpocząć przeformułowanie fundamentalnych założeń teorii konserwatorskiej, które nadają kształt celom, zasadom i granicom działań konserwatorskich. **W tym przypadku trzeba przeformułować kluczowe założenie tradycyjnej ochrony dziedzictwa, iż zasadniczym celem jest ochrona zabytków (nie ich wykorzystanie i użytkowanie), że ochrona polega na zachowaniu zabytków (nie zakłada ich przekształcania i analizy tych przekształceń), a w konsekwencji o sposobie postępowania z zabytkami decydują specjaliści (nie inni interesariusze).**

Formułowanie i wdrażanie nowych podstaw (nowego podejścia) w środowisku konserwatorskim będzie długotrwałym procesem. Konieczne jest bowiem opracowanie nowej metodologii działania i przekonanie do niej konserwatorów. Proces ten nie będzie więc poległ na jednoczesnym przyjęciu przez całe środowisko tych samych założeń, ale na sieci zmian zachodzących w wielu miejscach i mających różne tempo. Wiodące w tym procesie będą zapewne obszary ochrony dziedzictwa, w których jest największa presja na absorpcję nowego podejścia.

Jednym z obszarów, w którym najwyraźniej ujawniają się współczesne problemy, potrzeby i sprzeczności związane z ochroną dziedzictwa, są miasta historyczne. **W miastach historycznych najintensywniej bowiem ujawnia się konflikt pomiędzy ogólnospołeczną, długoterminową, idealistyczną potrzebą ochrony zabytkowych wartości, a indywidualnymi, doraźnymi, komercyjnymi potrzebami wielu interesariuszy.** Dlatego nie jest przypadkiem, że ogólnosiątkowym dokumentem formułującym – a nawet narzucającym – nową doktrynę konserwatorską jest Rekomendacja HUL. Dokument ten ma bowiem określać nową pozycję interesariuszy w miastach historycznych poddanych największej presji i jednocześnie kontroli - miastach Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Powyższe fakty w pełni uzasadniają przeanalizowanie możliwości uwzględnienia nowej roli interesariuszy właśnie w odniesieniu do miast wpisanych na Listę UNESCO. Przemawia za tym również opracowanie w systemie Światowego Dziedzictwa najdoskonalszego systemu oceny zabytkowych wartości, połączonego ze stanem zabytku i systemem jego zarządzania. Tak więc w przypadku tej grupy miast historycznych jest możliwe uwzględnienie zarówno analitycznych narzędzi konserwatorskich, jak i szerzej uznanych potrzeb interesariuszy.

---

⁷ Na przykład jednym z dwóch głównych tematów sympozjum naukowego podczas dorocznego spotkania Komitetów Narodowych ICOMOS z Europy w dniach 26-27 listopada 2020 r. (ze względu na pandemiczne organizowanego w formie webinarium) było wdrażanie i interpretacja Konwencji z Faro.

Nowe podejście do miasta historycznego wymaga wyjścia poza dotychczasowy - konserwatorski - punkt widzenia. Miasto historyczne – nawet wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa, powinno być postrzegane z trzech dopełniających się i współzależnych perspektyw:

- perspektywa konserwatorska – czyli potrzeby i problemy związane z ochroną (zachowaniem) zabytkowych wartości miasta/dzielnicy uznanego za dobro UNESCO; to problemy konserwatorów zabytków,
- perspektywa użytkowania – czyli potrzeby i problemy związane z funkcjonowaniem i użytkowaniem miasta/dzielnicy uznanego za dobro UNESCO; to problemy mieszkańców, turystów, innych użytkowników, którzy użytkują, ale nie przekształcają obszaru,
- perspektywa przekształcania – czyli potrzeby i problemy związane z rozwojem, adaptacją, przekształcaniem miasta/dzielnicy uznanego za dobro UNESCO; to problemy samorządu miasta, zarządców obiektów, inwestorów, właścicieli, którzy chcą obiekty i obszar adaptować, rozwijać, inwestować.

Pierwsza perspektywa to perspektywa konserwatorska, czyli wynikająca z wymagań określonych dla dóbr uznanych za Światowe Dziedzictwo UNESCO. Środowisko konserwatorskie zna te wymagania, dlatego warto podkreślić tylko aspekty niemające analogii w polskim systemie ochrony zabytków.

Istotą systemu Światowego Dziedzictwa jest metodologia określania wartości (tak zwanej *outstanding universal value*), która jest warunkiem pozytywnie klasyfikującym dobro. Metodologię tę charakteryzują następujące elementy:

- analityczne określanie wartości, które wymaga zdefiniowania kryteriów oceny oraz grupy/skali odniesienia,
- powiązanie wartości zabytkowych z ich fizycznymi nośnikami, co pozwala na wskazanie elementów wymagających bezwzględnej ochrony i odróżnienie ich od elementów, które można w pewnym zakresie przekształcać,
- powiązanie wartości obiektu ze stanem jego zachowania i warunkami ochrony; uznanie wartości OUV wymaga spełnienia warunku autentyczności i integralności oraz zapewnienia odpowiedniej ochrony i zarządzania⁸.

Wymienione elementy stanowią o istocie i wyjątkowości systemu Światowego Dziedzictwa. Dlatego w pełnym zakresie powinny być rozpoznane i uwzględnione w postępowaniu z miastami wpisanymi na Listę. Jest to trudne, gdyż żaden z tych elementów nie występuje w polskim systemie ochrony zabytków⁹. Polski system dokumentacji zabytków i nadzoru konserwatorskiego bazuje na opisowym (nieanalitycznym) określaniu wartości zabytkowych.

---

⁸ Warto zwrócić uwagę, że zachodzi logiczna sprzeczność pomiędzy zdefiniowaniem wartości OUV, uzależnieniem jej od warunków AI oraz zarządzania. Nie podważa to jednak zasadności powiązania określenia wartości z jego ochroną w ramach formalnego systemu ochrony zabytków.

⁹ Na marginesie można dodać, że każdy z tych elementów powinien być wdrożony w polskim systemie ochrony zabytków – jest to kluczowy postulat wynikający z doświadczeń funkcjonowania systemu Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Dlatego w ochronie miast UNESCO w Polsce nie są wykorzystywane możliwości metodologii Światowego Dziedzictwa (parametrów precyzyjnie opisujących zabytek i jego wartość).

Konsekwencją są trudności w obiektywnym określeniu dozwolonego zakresu ingerencji. Wiele przykładów potwierdza tę tezę. Nawet w Warszawie – niewielkim zespole Starego Miasta o czytelnie zdefiniowanej wartości, decyzjom o przekształcaniu pojedynczych obiektów towarzyszą burzliwe, a jednocześnie intuicyjne dyskusje. Można przywołać przykłady adaptacji Muzeum Literatury (przykrycia dziedzińca), czy nowej zabudowy przy ulicy Senatorskiej.

W Krakowie, gdzie obszar wpisany na Listę UNESCO jest 6 razy większy, przykładów ingerencji o różnej skali są dziesiątki, setki. Sumaryczna skala ingerencji jest więc nieporównanie większa, a nie jest przedmiotem dyskusji na forum Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce. Brak dyskusji nie oznacza braku problemów, po prostu niestosowanie narzędzi analitycznych pozwala nie ujawniać problemu. Tymczasem przemiany zachodzą i sumują się, co z czasem istotnie obniży wartości zabytkowe tego historycznego zespołu.

Druga perspektywa to perspektywa szeroko rozumianych użytkowników obszarów historycznych. To pojęcie obejmuje różne grupy interesariuszy, m. in. mieszkańców, osoby pracujące na tym obszarze, klientów i interesantów ulokowanych tu instytucji, turystów. Istotą wyróżnienia tej grupy interesariuszy jest ich relacja z historycznymi obiektami i przestrzenią; ta grupa interesariuszy użytkuje w różnej formie i do różnych celów obiekty i przestrzeń, ale nie angażuje się samodzielnie w czynne (materialnie) przekształcenia.

Relacja użytkowników z historycznymi obiektami i przestrzenią określa granice ich oczekiwań. Dla użytkowników istotne są przede wszystkim różnorodne ograniczenia konserwatorskie, które mają wpływ na funkcjonowanie i wyposażenie obszaru historycznego oraz ruch turystyczny z jego wieloma konsekwencjami (proporcjonalnymi do skali ruchu). Obydwa czynniki mają generalnie negatywny wpływ na warunki użytkowania obszaru staromiejskiego.

Ograniczenia konserwatorskie prowadzą m.in. do ograniczenia wjazdu, ograniczenia parkowania, braku parkingów, braku zieleni, stosowania tradycyjnych nawierzchni. Z kolei ruch turystyczny skutkuje m.in. hałasem, podnoszeniem cen, wypieraniem pewnych usług, tłokiem, nagromadzeniem reklam, nagromadzeniem uciążliwych funkcji. Co ważne, obydwie czynniki mają związek ze statusem chronionego miasta historycznego, gdyż to jego wyjątkowa wartość uzasadnia ograniczenia konserwatorskie i potwierdza turystyczną atrakcyjność¹⁰.

Jednak ograniczenia i uciążliwości użytkowania obszaru staromiejskiego nie były analizowane w perspektywie konserwatorskiej. Te problemy były poza horyzontem zainteresowań teorii konserwatorskiej i poza obszarem odpowiedzialności służb konserwatorskich nadzorujących najcenniejsze obszary zabytkowe.

---

¹⁰ Warto dodać, że trwają dyskusje i badania na temat wielkości wpływu uzyskania przez dobro statusu UNESCO na wzrost ruchu turystycznego – wpływ ten nie został jednoznacznie określony.

Obecnie przyjęte dokumenty programowe mają doprowadzić do zmiany¹¹. W praktyce zalecenia dotyczące włączenia interesariuszy - użytkowników w zarządzanie dziedzictwem, sprowadza się do poznania ich opinii i potrzeb oraz do udziału w podejmowaniu pewnych decyzji dotyczących zespołów staromiejskich. Jest to realizowane poprzez tzw. konsultacje społeczne. Mają one najczęściej formę badań ankietowych i spotkań konsultacyjnych, które pozwalają użytkownikom wyrazić opinie i postulaty.

Organizacja konsultacji społecznych jest stosunkowo prostym zadaniem, powinna być jednak wykonana w odpowiednim czasie i z określoną regularnością. W praktycznym zarządzaniu polskimi miastami UNESCO konsultacje są organizowane, gdy pojawiają się spektakularne problemy lub gdy przygotowywane są dokumenty programowe, np. samorządowe programy opieki, plany zarządzania czy programy rewitalizacji. Nie pozwala to jednak uznać, że użytkownicy mają systemowo zorganizowany udział w zarządzaniu zespołami historycznymi.

Nie zmienia to faktu, że rozpoznanie opinii i potrzeb użytkowników obszarów staromiejskich powinno być standardowym elementem zarządzania takim obszarem. Dlatego praktyki te powinny być doskonałe, a uwzględnianie opinii i potrzeb tych interesariuszy - w zakresie zgodnym z priorytetami konserwatorskimi, powinno być elementem programu i planu zarządzania. Działania te nie są jeszcze standardem w systemie ochrony miast UNESCO w Polsce¹².

Trzecia perspektywa to perspektywa obejmująca różnego rodzaju przekształcenia, które zachodzą w obszarach historycznych. Wiele czynników sprawia, że nawet zespoły miejskie o najwyższej wartości ulegają przekształceniom. Przekształcenia są konieczne i wynikają ze zmian funkcji użytkowych, standardów technicznych, norm bezpieczeństwa, wymagań ekologicznych, standardów estetycznych, potrzeb niepełnosprawnych, działań inwestorów. Efektem tych czynników i potrzeb są adaptacje, modernizacje, rozbudowy, przekształcenia, nowe inwestycje. Takie działania podejmuje odrębna grupa interesariuszy, którą tworzy m.in. samorząd miasta, właściciele i zarządcy obiektów, inwestorzy.

Trzeba wyraźnie stwierdzić, że konieczność przekształceń wynika z nieusuwalnych przyczyn praktycznych i ekonomicznych. Wszystkie miasta historyczne są zbiorem obiektów, które muszą pełnić współczesne funkcje użytkowe i dawać ekonomiczne podstawy ich utrzymania. Zdecydowana większość obiektów jest utrzymywana na zasadach rynkowych. Dlatego presja na przekształcenia obiektów podnoszące ich szeroko rozumianą użyteczność jest uzasadniona i musi być w pewnym zakresie uwzględniana przez nadzór konserwatorski i zarządców historycznych obszarów.

---

¹¹ Nowe podejście do ochrony dziedzictwa jest rozwijane w kolejnych dokumentach programowych. Na szczególną uwagę zasługuje opracowanie zatytułowane *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego* (2014), oraz *Outline of the European Heritage Green Paper* (2020).

¹² Szeroki zakres konsultacji społecznych został narzucony przez Urzędy Miasta w Zamościu i Krakowie, które jako pierwsze przystąpiły do opracowania planów zarządzania zgodnych z wymaganiami systemu Światowego Dziedzictwa UNESCO. Warunki określone przez UM Krakowa zaplanowały w harmonogramie prac etapy na konsultacje społeczne.

W praktyce zatem ochrona zabytkowego miasta nie może polegać na powstrzymaniu wszelkich przekształceń, ale na wyznaczeniu kompromisu pomiędzy ochroną a przekształcaniem. Zbudowanie tego kompromisu wymaga precyzyjnego wskazania zabytkowych wartości, ich atrybutów i materialnych nośników. Tylko wtedy można wskazywać i uzasadniać elementy podlegające bezwzględnej ochronie, a tym samym określić przestrzeń dla dozwolonych przekształceń. Trzeba więc wdrożyć i konsekwentnie zastosować metodologię oceny wartości, która umożliwi zróżnicowanie poszczególnych elementów obiektu (zespołu)¹³.

Przekształcenia na obszarach historycznych nie wynikają jednak tylko z potrzeb interesariuszy-inwestorów. Również służby konserwatorskie i samorząd miejski – partnerzy współodpowiedzialni za ochronę wartości zabytkowych – chcą czasami dokonywać przekształceń. Ingerencje i zmiany mogą bowiem służyć utrwaleniu i uczytelnieniu wartości zabytkowych. Rewaloryzacja rozumiana jako przywrócenie wartości, jest uznanym działaniem konserwatorskim, które towarzyszy na przykład programom rewitalizacji.

Przekształcenia, podobnie jak ochrona i użytkowanie, powinny być zatem uznane przez konserwatorów za część procesów zachodzących w chronionych miastach historycznych. Dlatego ta grupa działań i reprezentujący ją interesariusze muszą być uwzględnieni w dyskusie i planach dotyczących działania w miastach historycznych. Granice i możliwości tych działań powinny być całościowo określone i przewidywane. Jednak obecnie w ochronie miast UNESCO kwestie te nie są należycie dostrzegane, analizowane i uwzględniane. Na tym etapie rozwoju zarządzania miastami historycznymi działania ograniczają się do reagowania na indywidualne propozycje przekształceń zgłaszanych przez interesariuszy-inwestorów.

Suma przedstawionych procesów, potrzeb i oczekiwań, które krzyżują się na obszarach staromiejskich sprawia, że zarządzanie nimi jest bardzo złożonym zadaniem. Nie ma wątpliwości, że dalsze programowe wyizolowanie programu ochrony nie jest właściwe i możliwe. Z jednej strony trudniej jest realizować program konserwatorski, który abstrahuje od procesów użytkowania i przekształcania zespołu staromiejskiego. Z drugiej strony brak koncepcji użytkowania i przekształcania obszaru staromiejskiego, która jest skorelowana z jego ochroną, znacznie ogranicza możliwości współczesnego funkcjonowania tego obszaru. Tak więc z obydwóch punktów widzenia konieczne jest tworzenie spójnej koncepcji zarządzania obszarem historycznym, która uwzględnia wszystkie trzy potrzeby: ochrony, użytkowania i przekształcania. Takie podejście jest przyjęte we współczesnej polityce Komitetu Światowego Dziedzictwa.

Analiza sytuacji prowadzi zatem do wniosku, że potrzebne jest narzędzie, które zaprogramuje działania w mieście historycznym zgodnie z przedstawionymi założeniami. Takim narzędziem może być plan zarządzania, który jest obecnie obligatoryjny dla dóbr Światowego Dziedzictwa UNESCO.

---

¹³ Propozycję metody różnicującej ocenę wartości zabytkowego zespołu przedstawia publikacja: Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A., *Wartościowanie dziedzictwa w systemie SV – metoda i przykłady zastosowania*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2017.

Struktura planu zarządzania nie została jednoznacznie narzucona w dokumentach UNESCO, co wynika z konieczności jego dostosowania do specyfiki bardzo różnych dóbr z całego świata. Jednak na podstawie wielu dokumentów i publikacji można określić strukturę i treść planu zarządzania. Powinien on ujmować wszystkie parametry i warunki istotne dla dóbr Światowego Dziedzictwa (czyli dla ochrony wartości zabytkowych) oraz być dostosowany do specyfiki danej grupy dóbr. W przypadku miast historycznych oznacza to staranne uwzględnienie wszystkich trzech potrzeb: ochrony, użytkowania i przekształcania.

W PKN ICOMOS prowadzone są od kilku lat prace służące ochronie dóbr UNESCO, które doprowadziły m.in. do opracowania modelu planu zarządzania¹⁴. Model ten został wdrożony m.in. w Zamościu, dla którego plan zarządzania opracowano w 2018 r. W planie zarządzania dla Zamościa wykorzystany został również system określania i różnicowania wartości zabytkowego zespołu staromiejskiego, co umożliwiło wskazanie pewnego zakresu przekształceń zespołu, koniecznego dla jego współczesnego funkcjonowania.

Warto jeszcze dodać, że wsparciem planu zarządzania może być gminny program opieki nad zabytkami. Ten dokument wszystkie samorządy muszą opracowywać co cztery lata, a sprawozdawać co dwa. Dlatego obligatoryjny program opieki należy również wykorzystać w ochronie miast UNESCO, pamiętając wszakże, by tworzył spójną całość z planem zarządzania. Ta możliwość została wykorzystana w Zamościu.

W polskim systemie ochrony zabytków można zatem wykorzystać dwa dokumenty: plan zarządzania wymagany przez system Światowego Dziedzictwa i gminny program opieki nad zabytkami wymagany przez polskie prawo. Przy pomocy tych dokumentów można zaplanować zarządzanie historycznymi miastami, które będzie w zrównoważony sposób łączyło trzy konieczne procesy: ochronę, użytkowanie, przekształcanie.

Prace służące wdrożeniu nowego podejścia do ochrony dziedzictwa będą kontynuowane przez Polski ICOMOS. Konieczne jest doskonalenie już opracowanych narzędzi i ich rozpowszechnianie. Pilotażowe dokumenty opracowane dla zespołów UNESCO powinny być przeniesione do innych miast historycznych, uznanych co najmniej za Pomniki Historii.

Można zakładać, że tak poszerzone działania pozwolą wyjść z impasu w jakim znalazła się ochrona miast historycznych. Muszą bowiem powstać systemowe płaszczyzny współpracy samorządów miast – najważniejszej siły sprawczej w miastach, ze służbami konserwatorskimi. Skuteczna ochrona miast może być prowadzona tylko za pośrednictwem i przy udziale samorządu. Bez tego współczesne potrzeby funkcjonalne doprowadzą do zmarginalizowania władzy i kontroli konserwatorskiej, a w konsekwencji do coraz większego przekształcania miast historycznych.

---

¹⁴ Publikacje przedstawiające model planu zarządzania, system wartościowania, plan zarządzania Zamościa, gminny program opieki nad zabytkami Zamościa oraz inne publikacje o pokrewnej tematyce, są przedstawione na stronie Polskiego Komitetu ICOMOS - <http://www.icomos-poland.org/pl/publikacje.html>.

Wnioski

1. Międzynarodowe dokumenty - Konwencja z Faro i Rekomendacja HUL - wprowadziły nowe podejście do ochrony dziedzictwa, polegające na przyznaniu interesariuszom prawa do współdecydowania o ochronie, zarządzaniu i użytkowaniu dziedzictwa.

Dokumenty te nie określiły sposobu realizacji nowego podejścia do ochrony i zarządzania dziedzictwem. Opracowanie zasad i narzędzi, które umożliwią wdrożenie nowego podejścia do praktyki konserwatorskiej jest zadaniem środowiska konserwatorskiego.

2. W mieście historycznym zachodzą równocześnie trzy procesy: ochrony, użytkowania, przekształcania¹⁵. Żadnego z tych procesów nie można wyeliminować. Procesy realizuje bowiem wiele podmiotów/interesariuszy mających prawa do miasta historycznego. Cele poszczególnych działań/interesariuszy mogą być sprzeczne, co dodatkowo utrudnia ich planowanie i kontrolę. Jeżeli jednak zarządca obszaru dysponuje odpowiednimi środkami, to można kształtować przebieg i formę zachodzących procesów.

Dlatego pasywna ochrona miasta – polegająca na reagowaniu na proponowane przez inwestorów propozycje przekształceń i kontroli stanu zabytkowego zasobu – nie wystarczy do ochrony wartości miasta historycznego.

3. W mieście historycznym największe możliwości ukierunkowania procesów ochrony, użytkowania i przekształcania ma samorząd współpracujący ze służbami konserwatorskimi. Samorząd dysponuje środkami finansowymi, prawnymi, organizacyjnymi, kadrami, możliwościami komunikacji i promocji, etc. Służby konserwatorskie są formalnie uprawnione do nadzoru merytorycznego nad obiektami zabytkowymi we wszystkich etapach jego istnienia – projektów przekształceń, ich realizacji, użytkowania.

Dlatego aktywna ochrona miasta, polegająca na działaniach konserwatorskich (ochrona) oraz ukierunkowaniu użytkowania i przekształcania, może być realizowana skutecznie tylko przez samorząd współpracujący ze służbami konserwatorskimi.

4. Na obszarze wpisanym na Listę UNESCO ochrona wartości zabytkowych powinna być priorytetem, któremu podporządkowane są wszystkie procesy zachodzące na tym obszarze.

Jednak potrzeby interesariuszy związane z użytkowaniem i przekształcaniami obszaru powinny być również uwzględniane w jego planie/programie zarządzania.

5. Stosowana w systemie Światowego Dziedzictwa metoda określania wartości dobra oraz powiązania ich z fizycznie istniejącymi nośnikami ma charakter uniwersalny – specyficzna jest tylko wartość dobra UNESCO (tzw. OUV), zdefiniowana dla potrzeb tego systemu.

Analityczne określenie wartości zabytkowych i powiązanie ich z materialnymi nośnikami pozwala na wskazanie elementów wymagających ochrony oraz warunków i granic interwencji

---

¹⁵ Granica pomiędzy poszczególnymi procesami nie jest ostra, szczególnie pomiędzy użytkowaniem a przekształcaniem; przekształcanie jest często efektem użytkowania. Tym niemniej dla potrzeb analitycznych można procesy te odróżnić.

w pozostałe elementy. Dzięki temu powstaje przestrzeń dla działań służących użytkowaniu i przekształcaniu obszarów historycznych.

6. Narzędziem umożliwiającym zaplanowanie i połączenie realizacji trzech procesów zachodzących w mieście historycznym jest plan zarządzania. Odpowiednia struktura planu zarządzania umożliwia zachowanie priorytetu potrzeb konserwatorskich, a jednocześnie koordynację poszczególnych procesów: ochrony, użytkowania i rozwoju, zachodzących w mieście historycznym.

7. Konieczność zharmonizowania procesów zachodzących w miastach historycznych jest wskazaniem uniwersalnym. Dlatego plany zarządzania - narzędzia służące zaplanowaniu procesów ochrony, użytkowania, rozwoju – powinny być stosowane we wszystkich miastach historycznych podlegających ochronie (dotyczy to co najmniej Pomników Historii). Plany zarządzania powinny być narzędziem wprowadzonym do systemu ochrony zabytków.

Bibliografia

Bandarin F., van Oers R., *The Historic Urban Landscape. Managing Heritage in an Urban Century*, Wiley-Blackwell, 2012.

Charter on Fortifications and Military Heritage; guidelines for Protection, Conservation and Interpretation, ICOMOS Scientific Committee on Fortifications and Military Heritage (ICOFORT).

Konwencja ramowa Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa (konwencja z Faro) z dnia 13 października 2005.

Outline of the European Heritage Green Paper, 2020.

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 8 września 2015 r. w sprawie dążenia ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie.

Szmygin B., *Rekomendacja o Historycznym Krajobrazie Miejskim – wdrożenie zmiany paradygmatu w ochronie miast historycznych*, „Budownictwo i Architektura”, vol. 12, nr 4, 2013, s. 117-126.

Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A., *Wartościowanie dziedzictwa w systemie SV – metoda i przykłady zastosowania*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2017.

<http://www.icomos-poland.org/pl/publikacje.html>